

## **Zárójelentés**

### **A „Nicasius Ellebodus levelezésének kritikai kiadása és kapcsolattrendszerének vizsgálata” című kutatásról (NKFI-azonosító: 132710)**

A kutatócsoport első évre (2019-2020) vállalt feladata Nicasius Ellebodus már ismert leveleinek beszerzése és áttekintése, eddig ismeretlen leveleinek felkutatása, valamint a levelek filológiai feldolgozásának megkezdése volt. Az első lépést a nyomtatásban már megjelent darabok összegyűjtése jelentette; ezekből mintegy negyven van, a 16. századtól kezdve különféle gyűjteményekben, egyéb kiadványokban láttak napvilágot. A kutatók számára régóta ismertek, így beszerzésük nem ütközött különösebb akadályba.

A kutatómunka döntő részét így a kéziratban maradt levelek felkutatása jelentette. A korábbi szakirodalom, valamint a csoport tagjainak (elsősorban Kovács Zsuzsának) a saját kutatási tapasztalatai alapján sikerült azonosítani azokat az intézményeket, amelyek nagy számban tartalmaznak Ellebodus-leveleket: Legtöbbjük a milánói Biblioteca Ambrosianában található, kisebb hányaduk az Österreichische Nationalbibliothek és a Bayerische Staatsbibliothek állományában. Sikerült találni egy-egy Ellebodus-levelet más intézményekben is, például a budapesti Egyetemi Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és a Bibliotheca Apostolica Vaticanában. Ezek a kutatóutak a járványhelyzet miatt elhúzódtak, mivel a könyvtárak és levéltárak hosszú időre bezártak, így több tervbe vett utazás csak a következő években valósult meg. A nehézségek ellenére a kutatócsoport több mint kétszázra gyarapította a levelek számát.

A levelezés feltárásával párhuzamosan megindult az egyes darabok feldolgozása. A legtöbb levél autográf formában vagy kéziratos másolatban maradt fenn, 7 pedig csak nyomtatott kiadványok részeként. Ahol több verzió állt rendelkezésre, ott a kutatócsoport tagjai összevetették őket, kijavítva az autográftól való eltéréseket, amelyek főleg a nyomtatott levelekre jellemzőek; a különbségek a szövegkritikai apparátusban szerepelnek. Ezt a munkafolyamatot a kutatócsoport tagjai nyelvek szerint osztották fel egymás között, mivel a levélcorpus alapvető jellemzője a többnyelvűség. Az állomány több mint fele olaszul íródott, a másik része latinul; négy darab flamand részletet is tartalmaz. Továbbá csaknem mindegyik levélben szerepelnek latin és görög citátumok különféle klasszikus, ritkábban kortárs szerzőktől. Az olasz szövegeket Kovács Zsuzsa, a latinokat Bara Péter, Orbán Áron és Szabó Ádám írta át; a latin idézetek azonosítását is ők hárman végezték. A görög szövegrészek és citátumok átírása, valamint az utóbbiak azonosítása Bara Péter és Szabó Ádám feladata volt.

A szövegkritikai és tárgyi jegyzetek írása is megkezdődött. Ezeket alapvetően úgy készítette el a csoport, hogy aki az adott szövegrész átírását végezte, az látta el jegyzetekkel is, de természetesen folyamatos volt az egyeztetés, az információk megosztása. A tárgyi jegyzetek vonatkozásában mindenekelőtt a levélcorpusban szereplő személy- és helynevek, valamint a műcímek kigyűjtésére és azonosítására koncentrált a kutatócsoport, de a tagok igyekeztek minden olyan szövegrészhez magyarázatot fűzni, amely érdemben segítette a levél tartalmának megértését.

Mivel az első év elsősorban a munka megkezdéséről szólt, a korai eredményekről csak néhány alkalommal számoltak be nyilvánosan a kutatók. Bara Péter a münsteri egyetemen adott elő Ellebodus munkásságáról; emellett elfogadták a csoport három tagjának (Bara Péter, Orbán Áron és Szabó Ádám) jelentkezését az International Association for Neo-Latin Studies (IANLS) 2021-re, Leuvenbe tervezett konferenciájára.

A második év (2020-2021) folyamán változás történt a kutatócsoport összetételében. Bara Péter kilépett a projektből, feladatait a latin szövegek feldolgozását illetően Orbán Áron, a görög filológiai kérdések esetén Szabó Ádám vállalta. A kutatócsoport továbbá kapcsolatba lépett és együttműködést alakított ki Rédey-Keresztény Júlia PhD-hallgatóval, akinek doktori témáját Ellebodus könyvtára képezte.

Az év során a kutatómunka fókusz – részben a továbbra is fennálló járványhelyzet miatt – az új levelek felkutatása helyett áttevődött a feldolgozó munkára. Néhány kutatóútra mindazonáltal sor került, főleg azokat az intézményeket látogatták meg a tagok, ahol már előkerültek nagyobb számban Ellebodus-levelek, itt újabb állományrészeket tekintettek át. Leveleket már nem találtak, de előkerült néhány kézirat, amely szintén Ellebodiushoz köthető; elsősorban a milánói Biblioteca Ambrosianában. Ezek áttekintése számos esetben kiegészítette a levelek tartalmát, elősegítette azok értelmezését.

A felkutatott levelek átírása az év során lényegében befejeződött, csak néhány bizonytalan olvasatú szöveghely maradt. Ezt a munkafolyamatot továbbra is nyelvek szerinti megoszlásban végezték a kutatók

A fő hangsúlyt a levelek szövegkritikai és tárgyi jegyzetelése kapta, amely az előző évben már elkezdődött, most azonban jelentősen nagyobb hányadát tette ki a munkának. Miután Ellebodus üzenetváltásai jelentős részben klasszikus szövegekhez kapcsolódó filológiai kérdésekkel foglalkoznak, amelyek tudománytörténeti szempontból különösen értékesek, ezért az elsődleges cél a vendégszövegek, vagyis a klasszikus görög-római művekből vett citátumok számbavétele volt, továbbá az Ellebodus által említett vagy használt korabeli kiadványok, esetleg kéziratok azonosítása, különös tekintettel azokra a példányokra, amelyek bizonyíthatóan Ellebodus vagy valamelyik levelezőpartnere tulajdonában voltak. Az azonosítás természetesen nem minden esetben volt lehetséges, mivel többször előfordul a levelekben, hogy csak általánosan kerül szóba valamilyen kiadvány, de azokat a könyveket, amelyekre Ellebodus komoly figyelmet fordított, sikerült azonosítani.

A tartalmi jegyzetek további fontos csoportját a levelekben előforduló személy- és helynevekhez kapcsolódó megjegyzések képezték. A többféle alakban szereplő nevek azonosítása, vagy a konkrét név helyett valamilyen kifejezéssel (pl. monsignor reverendissimo, dominus meus stb.) körülírt személyek kilétének felfedése egy modern szövegkiadásban alapvető jelentőségű, a jelen kutatás szempontjából pedig nagymértékben elősegítik Ellebodus életének és érdeklődésének földrajzi behatárolását, valamint kapcsolati hálójának feltérképezését. A kutatócsoport ezt a részfeladatot is eredményesen teljesítette, csupán néhány esetben fordult elő, hogy kevésbé jelentős (általában csak az adott levélben említett) személyekről egyéb információt nem sikerült kideríteni, de ezek a hiányosságok a vizsgált anyag jellegzetességeiből adódtak.

A szerkesztési munkálatok már ebben az évben elindultak. A megfelelő szakmai (informatikai) keretek biztosítása érdekében még a tavalyi évben felvettük a kapcsolatot az ITK és a PIM közös irányítása alatt működő DigiPhil csoporttal. Az év folyamán a DigiPhil munkatársai a kutatócsoport közreműködésével az Oxygen szövegszerkesztő programban kialakítottak egy framework-öt, ami maximális mértékben igazodik az Ellebodus-corpus speciális jellegéhez, így lehetővé teszi a modern tudományos igényeknek megfelelő online kiadás létrehozását.

A kutatási eredmények publikálása a járványhelyzet miatt szintén késedelmet szenvedett. A pályázat ideje alatt az eredmények első bemutatására az előzetes tervek szerint 2021 nyarán, az International Association of Neo-Latin Studies leuveni konferenciáján került volna sor, ez azonban egy évvel el lett halasztva. Hazai közönség előtti szereplésre viszont sor került, a Szegeden megrendezett V. Neolatin Konferencián. Ezen Orbán Áron Ellebodus kapcsolati rendszeréről, Szabó Ádám a görög filológiai munkásságáról adott elő ([https://iti.abtk.hu/images/v\\_neolatin\\_konferencia\\_program.pdf](https://iti.abtk.hu/images/v_neolatin_konferencia_program.pdf)). Orbán Árontól ugyanezen év során megjelent két tanulmány is Ellebodusról.

A harmadik év (2021-2022) az eredeti tervek szerint a kutatás utolsó éve lett volna, de a kutatási időszak nagy részét jellemző járványhelyzet miatt, a hatályos jogszabályoknak megfelelően a kutatócsoport haladékot kért és kapott a feladat elvégzésére; az új határidő 3023. december 31. lett. A járvány miatt hozott intézkedések eddigre már jórészt megszűntek, így immár akadálytalanul végezhetek a csoport tagjai kutatóutakat; ezek során olyan állományrészeket

néztek meg különböző könyvtárakban és levéltárakban, ahol még elképzelhető, bár nem túl valószínű volt újabb levelek felbukkanása. Valóban nem is került elő ilyen, Ellebodiushoz köthető dokumentumokat viszont ismét sikerült találni, mégpedig a Biblioteca Ambrosianában, ahol korábban is nagyszámú Ellebodus-kéziratot sikerült azonosítani. A levelek feldolgozásához és értelmezéséhez ezek további segítséget nyújtottak.

A szövegek átírása a korábbi években megtörtént; most az utolsó bizonytalan olvasatok tisztázására került sor, amit közös munkával oldottak meg a csoporttagok; a görög olvasatok értelmezésében Rédey-Keresztény Júlia is részt vett. A fő feladatot a levelek jegyzetapparátusának befejezése jelentette. A szövegkritikai jegyzetek ekkorra már elkészültek; most elsősorban a tartalmi jegyzetek bővültek, részben a levelek közötti összefüggések alapos áttekintése révén, részben pedig a szakirodalomban való tájékozódás segítségével. Így sikerült megállapítani néhány levélpontos keletkezési idejét, és azonosítani a levelekben említett újabb személyeket és főleg újabb korabeli kiadványokat, amelyek révén több százra bővült azoknak a könyveknek a listája, amelyek Ellebodus és levelezőpartnerei olvasmányait jelentették.

A kiadási folyamat következő fázisát a levelek lektorálása jelentette. Tekintve, hogy egy nyelvileg komplex, tartalmában specifikus corpusról van szó, a lektorként szóba jöhető szakemberek száma meglehetősen limitáltnak bizonyult. Szükség volt ugyanis klasszikus görög, latin, neolatin, valamint 16. századi olasz nyelvben való jártasságra is; végül, a bevezető tanulmány és a tárgyi jegyzetek nyelve angol, ami egy anyanyelvi lektor alkalmazását tette szükségessé. A megfelelő szakemberek megkeresése, illetve a velük való egyeztetés az év folyamán megkezdődött; a latin és görög szövegek ellenőrzését Bolonyai Gábor, az olaszokét Silvia Marsili, az angolokét Judith Rasson vállalta, de a feladat elvégzésének csak a következő évben tudták nekikezdeni, így ez a tényező is az egyik oka lett a halasztási kérelemnek.

A járványhelyzet enyhülése lehetőséget adott a kutatási eredmények szélesebb körben történő bemutatására. Orbán Áron és Szabó Ádám tanulmányt készítettek az előző év végén lezajlott szegedi neolatin konferencián elhangzott előadásuk alapján készített kéziratot leadták a tanulmánykötetbe. Június 28-án a BTK ITI Reneszánsz Osztály felolvasóülésén a kutatócsoport beszámolt a legfrissebb eredményekről (<http://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/46427>). Szintén ebben az évben került sor a járvány miatt elhalasztott nemzetközi konferenciára, amelyet az IANLS (International Association for Neo-Latin Studies) szervezett Leuvenben. Itt Orbán Áron és Szabó Ádám, valamint a csoportból tavaly kilépett, de a konferenciaszereplést vállaló Bara Péter külön szekció keretében adtak elő; Orbán Áron Ellebodus életéről, Bara Péter a teljes munkásságáról beszélt a kutatás által kiderített új információk tükrében, Szabó Ádám pedig magáról a levélcorpusról (<https://abtk.hu/hirek/2707-munkatarsaink-elodasai-a-nemzetkozi-neolatin-tarsasag-ianls-18-kongresszusan>). Szeptember 7–10 között újabb konferencián vettek részt a kutatócsoport tagjai Esztergomban, a Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport szervezésében. Itt Szabó Ádám adott elő közvetlenül Ellebodiusról, a flamand humanista Polübiosz-fordítását mutatva be (<https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/46736>). Kovács Zsuzsa és Orbán Áron ez alkalommal más témákat választottak, de az Ellebodus-levelezést is felhasználták forrásanyagként (<https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/47102> és <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/46739>). A konferencián elhangzott előadásokból a Neolatin Konferenciához hasonlóan tanulmánykötet készült, amelyhez a csoporttagok 2023 folyamán adták le a munkáikat. November végén adta le Orbán Áron és Szabó Ádám egy közösen készített tanulmányát, amely a levelekben és kéziratokban talált Ellebodus-versek kiadását tartalmazta.

A halasztásnak megfelelően a csoport 2023 során is folytatta a munkáját, amely egy további elfogadott halasztási kérelemnek köszönhetően végül 2024 márciusában ért véget. Ennek a kérelemnek az oka néhány kisebb jelentőségű elvégzendő feladat, valamint a kötet kiadási munkálatainak elhúzódása volt. A feladatok közé tartozott néhány ellenőrző kutatóút, amelyek

célja az utolsó olyan levéltári állományrészek átvizsgálása volt, amelyek potenciálisan tartalmazhattak Ellebodus-leveleket (Milánó, Wolfenbüttel). Az eredmények igazolták a csoport előzetes feltételezését, hogy ilyenek nem találhatók a vonatkozó helyeken. Természetesen újabb levelek felbukkanása teljes bizonyossággal nem zárható ki, de az eredmények alapján óvatos becsléssel is ki lehet jelenteni, hogy Ellebodus fennmaradt leveleinek több mint kilencven százalék szerepel az elkészített kiadásban. Az utolsó hetekben került sor még néhány tartalmi jegyzet pontosítására, valamint a kötetben szereplő hely- és névmutatók, továbbá az azonosított korabeli kiadványok végleges listájának elkészítésére is.

Az utolsó évben a fő feladat a kézirat befejezése volt, a már említett tárgyi jegyzetek és mutatók összeállítása mellett a levelek szövegének lektorálása, és a kötetbe tervezett bevezető tanulmányok elkészítése. Az előbbi a három megbízott lektor pontosan elvégezte, 2023 végére a levelek és a jegyzetek szövege egyaránt készen állt a kiadásra. A bevezető tanulmányokat a kutatócsoport tagjai készítették el angolul, az anyanyelvi lektorálásukat szintén Judith Rasson végezte. A legterjedelmesebb, számos új eredményt bemutató tanulmányban Kovács Zsuzsa összefoglalta az Ellebodus-kutatás eddigi történetét és eredményeit, különös tekintettel a levelekkel kapcsolatos kutatói tevékenységre, majd megírta Ellebodus részletes életrajzát. Orbán Áron és Szabó Ádám Ellebodus levelezőpartnereiről írtak rövid ismertetőket, külön kiemelve bennük az Ellebodus-szal való kapcsolatuk fő motívumait.

Mivel a kutatócsoport az év folyamán a kézirat befejezésére koncentrált, új eredmények bemutatására, ismertetésére konferenciák, workshopok keretében már nem került sor. Ellenben megjelentek a korábbi konferenciákon tartott előadásokból készített tanulmányok: a Convivia Neolatina konferenciakötetében Orbán Áron és Szabó Ádám cikke egyaránt Ellebodus-hoz kapcsolódott, a Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport által szervezett konferencia tanulmánykötetében Szabó Ádám Ellebodus Polübiosz-fordításairól szóló munkája jelent meg. Orbán Áron egy további tanulmánya Ellebodus és Georg Purkircher kapcsolatáról az *Erudition and the Republic of Letters* című kiadványban lett publikálva. Orbán Áron és Szabó Ádám közös publikációja volt Ellebodus fennmaradt verseinek megjelentetése a *Central European Cultures* 2023-as első számában.

A csoport a projektben vállalt feladatot, az Ellebodus-levelezés kritikai kiadásának a kéziratát, a megállapított határidőre elvégezte. A kéziratot az eredeti terveknek megfelelően a Reciti Kiadó kapta meg, ahol azt a Bibliotheca Scriptorum Mediae Recentisque Aevorum sorozat részeként terveztük megjelentetni, és a kiadó elfogadta a benyújtott munkát. A kéziratot a kutatócsoport Word formátumban adta be, mivel a levelek szövegén való közös filológiai munkát a rendelkezésre álló számítástechnikai eszközökön így volt a legkönnyebb elvégezni. Magát a kiadást az eredeti terv szerint kétféle formában tervezzük megjelentetni. Hagyományos módon, nyomtatott kiadványként, amely PDF formában is elérhető lesz a kiadó honlapján; valamint elektronikus formátumban, amely minden filológiai részlet pontos megjelenítésére alkalmas. Utóbbihoz eredetileg a Classical Text Editor nevű szerkesztőprogramot akarta felhasználni a csoport, ezt azonban a kiadóval egyeztetve, és annak kívánságára lecseréltük az Oxygen programra. A digitális kiadások elkészítésében széles körű tapasztalatokkal rendelkező, és a Reciti Kiadóval már több projektben együtt dolgozó DigiPhil csoport vállalta ennek a frameworknek a kialakítását és a digitális kiadvány létrehozását (<https://digiphil.hu/kiadasok/nicasius-ellebodus/>). Az utóbbi komplex mivolta, valamint a DigiPhil csoport egyéb kötelezettségei miatt a kiadó végül a hagyományos formátumú kiadás megjelentetését tette időrendileg az első helyre. Ennek szerkesztési és tördelési munkálatai a projekt lejáratí határidejére jórészt elkészültek, a nyomtatott kiadvány megjelenése néhány héten belül várható (Nicasius Ellebodus Caletanus: Epitulae. Budapest : Reciti Kiadó, 2024. ISBN: 978-615-6255-98-3).